

НЕОЛОГІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Статтю присвячено аналізу сучасних лінгвокультурних процесів у комунікативному просторі України в контексті перекладацької діяльності. Обґрунтовується нагальна потреба визначення критеріїв унормування мови згідно із закономірностями її розвитку.

Ключові слова: лінгвокультура, ментальність, діалектизм.

Статья посвящена анализу современных лингвокультурных процессов в коммуникативном пространстве Украины в контексте переводческой деятельности. Обосновывается настоятельная необходимость определения критериев нормирования языка согласно закономерностей его развития.

Ключевые слова: лингвокультура, ментальность, диалектизм.

The article analyzes the current lingvocultural processes in the space of the communication in Ukraine in the context of interpreter activity. Substantiates the urgent need to determine the criteria for normalization language, according to the laws of its development.

Key words: lingvoculture, mentality, dialecticism.

Одним із пріоритетів розвитку освіти в Україні є формування полілінгвістичної особистості, вивчення іноземних мов як умови інтеграції в європейський культурно-освітній простір. Без глибоких знань мови міжнаціональної комунікації, здатності професійного спілкування за стандартами європейського рівня науки годі сподіватися на конкурентоспроможність українських фахівців.

Утім практичне використання іноземної мови в науково-технічних та гуманітарних перекладах не обмежується лише сферами засвоєння її лексичного наповнення та лінгвокраїнознавства. Істотним чинником ефективності перекладацької діяльності є досконале володіння лексикою рідної мови, способами побудови висловлювань українською мовою. Переклад відбувається через співставлення лексичних відповідників мови перекладу та мови оригіналу, занурення в інше мовнокультурне середовище. Йдеться про зіставлення системи іноземної мови з рідною мовою не лише в її нормативній складовій, а й у всьому лексичному спектрі «живої» мови. Особливі труднощі виникають при перекладі термінів, антропонімів, топонімів, різного роду скорочень тощо.

Суттєвою перепорою пошуку відповідників перекладу постала лексична та фонетична «хаотизація» рідної мови, яка сьогодні набула загрозливого характеру. Тож цілком обґрунтовано актуалізувалися студіювання процесів неологізації української мови та її унормування.

У різні часи теоретичними питаннями розвитку та вдосконалення української мови, дослідженнями діахронної діалектології, лексико-семантичної

системи, аналізом динаміки мови переймалися О. Мельничук, О. Тараненко; С. Єрмоленко, С. Караванський, В. Кононенко Т. Коць, Л. Лисиченко, Д. Мазурик, В. Манакін, О. Степанова, О. Стішов та інші дослідники. Утім, як на нас, належної уваги не отримав аналіз впливу соціокультурних та етнопсихологічних факторів на розвиток мови. Наразі за мету дослідження ми бачимо сучасні процеси неологізації української мови в контексті перекладацької діяльності.

Положення про відображення в мові етнокультури усіх прошарків суспільства є незаперечною істиною, яку обґрунтував ще В. фон Гумбольдт. Мова насичена діалектизмами, різного роду лексичними новоутвореннями, котрих немає в жодному словнику чи довіднику. Провідниками вільного обігу діалектної лексики, процесу неологізації мови стали засоби масової інформації, головню телебачення як найбільш споживаний медійний продукт.

В українських реаліях сьогодення боротьба діалектів, головню територіальних, в мовнокультурному просторі є відлунням ідеологічно-культурного протистояння декількох «субкультурних общностей, оспаривающих одна у другой право на высшую истину» [3, с. 2]. Три основних субетноса, які сьогодні, за твердженням П. Толочка, складають українську націю, формувалися у різному лінгвокультурному середовищі, мають різну ментальність, яка, як відомо, пронизує усі сфери культури та насамперед відбивається в мові. «Центрально-североукраинский субэтнос... развивался на православной – культурной и духовной –

традиції в тесном єдиненні с етнічески родственным русским народом... Западноукраинский субэтнос... был интегрирован в западнокатолический цивилизационный мир... Сущностью его национально-патриотического мифа является убеждение в своем мессианстве, в исключительных заслугах по сохранению чистоты украинской нации... Третий субэтнос, проживающий преимущественно на юге и востоке страны ... обязан территориальному формированию Украины советского периода..., в ее состав были включены земли, заселенные преимущественно русскими...» [там само]. А, головно, навіть не спостерігається їх зближення у розв'язанні мовного питання. «Даже после двадцатилетнего независимого существования говорит о единой духовно-культурной идентичности украинского народа невозможно» [там само]. Ми вдалися до широкого цитування академіка П. Толочка з тим, щоб засвідчити об'єктивне історичне підґрунтя сучасного стану неологізації української мови як наслідку демократизації суспільства.

Живильною енергією мовного протистояння, насичення мови діалектами, а то й оказіоналізмами та жаргонізмами стала невпорядкованість втілення політики мовної лібералізації, яка проводиться з часів незалежності. А спроби унормувати мову, привести до єдиного стандарту наразі не увінчалися успіхом, хоч заради справедливості варто відзначити значне просування на цьому шляху в розробках науковців КНУ ім. Т. Шевченка. Однак полишати процес унормування на самоплин, поклатися на самовнормування, як і віддати процес унормування на поталу провідникам тих чи інших діалектів в інтересах вузьких прошарків суспільства, є вкрай небезпечним. Маємо враховувати весь спектр наслідків невнормованості мови. В царині освіти, зокрема, будь-які лексичні чи фонетичні новації зумовлюють потребу перенавчання широких верств населення – службовців, учнів, перекладачів – тих, хто володіє літературною мовою, але не розуміється на діалектизмах. Постає завдання вносити зміни в підручники, робочі програми, методичку тощо. Не кращим чином лексичні новації відібуваються і на тих, хто вивчає іноземні мови, позаяк утруднюється пошук взаємної однозначності лексичних одиниць мов оригіналу та перекладу, виникають труднощі, пов'язані з переосмисленням фонетичної, граматичної форм побудови мови. Для адекватної можливої комунікації необхідно засвоїти весь комплекс знань про мову.

Не варто скидати з рахунку і соціально-політичний вимір проблеми насичення мови діалектизмами – можливим є розпалювання соціальних суперечностей на ґрунті мовно-культурних вподобань під гаслом повернення до автентичності мови, якою її бачить той чи інший субетнос.

Те, що мова не є якоюсь історичною константою, є незаперечним фактом. Вона динамічна, підвладна як лінгвістичним, так і екстралінгвістичним впливам; час від часу відбувається насичення її

новоутвореннями чи запозиченнями, з яких частина набуває статусу нормативної мови, інші відмирають як анахронізми, і все це є закономірним, об'єктивним процесом розвитку мови. Сьогодні ж ми спостерігаємо штучне збурення, штучне насичення мови лексичними діалектизмами, новоутвореннями, котрі здебільшого є неприйнятними, позаяк суперечать закономірностям розвитку мови.

Проілюструємо неологізацію мови прикладами із дослідження В. Кононенка. «Важко пояснити доцільність заміни питомого українського слова *лікарня*, що входить в один ряд зі словами *лікувати*, *лікар*, *лікарняний* та ін.; на слова *шпиталь*, *шпиталювати*, німецькі за походженням, безпосередньо перейняті з польської» [2, с. 4] Аналогічно невиправданим є застосування слів «автівка» замість «автомобіль», «спортовець» замість спортсмен. Або ж діалектизмів (якщо не оказіоналізмів): «мийня» – «мийка» (автомобіль), «опінія» – «оцінювання», «фруханка» – «фізкультура» та ін. Так само, коли замість «гарний» доволі часто вживається діалектизм «файний», замість «спадщина» – «передавщина», «ціхувати» замість «оцінювати», «Ужгород» – «Унгород».

Невиправданим видаються і запозичення з англійської мови на кшталт «логін» від англ. «log in», «спам» від англ. «spam» і т. д., якщо цілком можливим є застосування українського лексичного відповідника.

Такою ж мірою це стосується і ужитку суржику як джерела формування діалекту східного субетносу. Наприклад, помилково вживають вислови «добро пожалувати» замість «ласкаво просимо», «підписка» замість «передплата» тощо.

Варто відзначити і невиправданість нового написання та вимови слів. Так, при написанні «б'юро» слово має вимовлятися як «бйуро», «матеріал» – як «матеріал», «проект» – як «пріеєкт». Має місце і помилкове здійснення наголосу, наприклад: *роблю*, *пишу*, *підемо* замість *роблю*, *пишу*... [там само]. Такі недоречності істотно утруднюють переклад, особливо при сприйнятті змісту сказаного на слух.

Не можна обійти увагою і порушення основних принципів транслітерації, що «призводить до штучного ототожнення ряду літер із літеросполученнями, зокрема, «ш» і «шч», «ц» і «тс», «я» та «іа», «ю» та «іу», «є» та «іе», пом'якшених приголосних із твердими. Тому за допомогою таких систем неможливо розрізнити прізвища, імена та назви Шишченко і Шищенко, Сушченко і Сущенко, ... Ліана та Ляна, Медіана і Медяна...» [1, с. 237-238] Наразі в українській лексикографії внаслідок зазначених порушень транслітерації унеможливується ідентифікація особи за документом, що її посвідчує.

Також неможливо правильно відтворювати скорочені слова та аббревіатури: кг, ліггосп, УНІАН тощо. Для Києва – штучно придуманий витвір «Київ», – якого немає в жодній мові, і через це іноземці вживають екзонім «Kiev». Адже «засобами англійської мови» «Київ» читається хіба що як «Кайв» чи «К'їв» [там само].

Назагал напрошується питання – чи є виправданими такі лексичні та фонетичні зміни, якщо так, а то чим? Як на нас, відповідь лежить на поверхні і не в площині лінгвістичних розвідок. Окрім закономірного лінгвокультурного фактору впливу все ж сьогодні домінуючою причиною насичення мови діалектизмами, англіцизмами та іншими лексичними новаціями варто визнати ідеологічне та політичне протистояння субетносів, спроби кожного з них утвердити власне бачення вектору близькоспорідненості української мови. Неологізація сучасної української мови почасти набуває сенсу суспільно-політичного феномена. Як зазначає П. Толочко: «Принципально нікто не против политической и культурной интеграции, но каждая сторона хотела, чтобы произошла она на основе ее культурной традиции» [3, с. 2].

В історії розвитку української мови процеси лінгвістичних трансформацій уже мали місце в часи радикальних соціально-політичних перетворень, тож і сьогодні проглядається закономірний зв'язок між політичними та лінгвістичними збуреннями. Наразі проявляється синергетична закономірність розвитку мови, до чого суспільство мало б бути готовим.

Можна було б продовжити аналіз неологізації мови, утім зазначеного достатньо для наступних висновків: по-перше, відбувається закономірний процес біфуркації, характерний для відкритих систем, однією з яких є мова, – коли навіть незначні впливи можуть визначити напрямок подальшого розвитку лексичної системи; по-друге, маємо констатувати відсутність єдиної думки серед науковців та експертних груп навіть щодо вибору засадничих принципів, за якими має відбуватися унормування мови, пасивність державних органів у питанні збереження автентичності мови, захисту її від невивиправданого насичення діалектизмами, англіцизмами тощо; по-третє, маємо визнати правомірність функціонування вузькодialektnих лексичних одиниць на теренах відповідних етнокультурних утворень у формі мовлення, – проте вважаємо неприпустимим їх літературне унормування. Неологізми, котрі не відповідають лексичній системі мови, її граматичній будові чи фонетичним закономірностям, не мають

закріпитися у мовній практиці. Ужиток номінативних неологізмів є виправданим лише в разі беззаперечної потреби в новій називній функції слова.

Неологізація із суспільно-політичного фактору має зрештою повернутися під вплив закономірних лінгвістичних та екстралінгвістичних детермінуючих факторів. Тож унормування мовно-культурних процесів має стати справою спільних зусиль незаангажованих експертів на засадах усталених принципів розвитку української мови, не підвладних кон'юнктурним запитам політичних сил.

Назагал опанування фахом перекладача передбачає високу мовну культуру, оволодіння не лише рідною літературною мовою, а й «живим» народним словом, глибоке розуміння значення та значущості кожного слова. Скажімо, сьогодні на вістрі лінгвістичного дискурсу є питання правомірності вжитку у нормативній мові слова «жид» для позначення національності однієї із українських спільнот. Ведуться дискусії щодо того, чи несе воно в собі антисемітське навантаження, чи є лише відтворенням автентичності української мови в душі лінгвокультури слов'янських народів. Наразі мовно-культурні процеси, які відбуваються в Україні, усе частіше набувають політичного забарвлення, що спричиняє конфліктність у суспільстві. А в підсумку зазначене трансформується в питання про межі допустимості унормування будь-яких діалектизмів, та яким чином це відіб'ється на перекладацькій діяльності. Розв'язання цих та інших суперечливих на сьогодні питань, які виникли на хвилі утвердження діалектної лексики західноукраїнського субетносу, зумовлює потребу в подальших дослідженнях з проблеми унормування неологізмів в українській мові як мові національної та міжнародної комунікації. На часі також є поглиблення досліджень з лінгвокультурних аспектів проблеми перекладу не лише художніх текстів, а й текстів більш широкого кола – суспільно-політичних, визначення нормативів формування світоглядних орієнтацій на цінності автентичності мови в процесі вивчення як української, так і іноземної мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко М. Сучасні підходи до кирилично-латиничної транслітерації українських текстів і проблеми впровадження української латиниці / М. Вакуленко // Наукові записки. – Випуск 96 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 236–242.
2. Кононенко В. Мовно-культурні процеси в освітньому просторі / В. Кононенко // Шлях освіти. – № 2. – 2011. – С. 2–5.
3. Толочко П. Способны ли украинцы к диалогу? / П. Толочко // Газета 2000. – 2010. – № 15. – С. 2–3.

© Стежко Ю. Г., 2013

Дата надходження статті до редколегії 09.04.2013 р.

СТЕЖКО Юрій Григорович – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри англійської мови фізико-математичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

Коло наукових інтересів: проблеми міжкультурної комунікації, етнолінгвістика.